

VENÄJÄN YHTEISKUNNAN KOKONAISMUUTOS

MGU

Olen jälleen Moskovan valtionyliopistossa. Tällä kertaa majoitusta ei ole järjestetty akateemikoiden siipeen, vaan vierailevien professoreiden hotelliin. Mikään ei näytä muuttuneen sitten Brezhnevin päivien: verhot ovat samat, haalistuneet tosin, melkeinpä haurastuneet olemattomiin. Käytäviä valvovat vanhat naiset. Hekin samoja, haalistuneita ja haurastuneita. Kun ikää on tullut lisää, tupeeraukset ovat verhojen tapaan muuttuneet lähes läpinäkyviksi. Lentokentälle vastaan on lähetetty Jevgeni, vähän yli parikymppinen opiskelijapoika. Hän puhuu kunnioittavaan sävyyn hotellisiivestä, jossa on kaikki palvelut ja kaikki hienoa. Lattia remontissa ja torakkamyrkyn löyhkä eivät liioin horjuta kerrosvahtien ikiaikaista arvokkuutta.

Olen saanut kutsun juhlimaan filosofisen tiedekunnan juhlapäivää. Luulisi, että Moskovan filosofisella tiedekunnalla on ikää vähintään parisataa vuotta, mutta täällä juhliakaan kuusikymmenvuotista taivalta. Suuri kansainvälinen konferenssi on nimeltään ”Ihminen, kulttuuri, yhteiskunta. Ajankohtaisia ongelmia filosofisissa, politologisissa ja uskontotieteellisissä tutkimuksissa”.

Kuusikymmentä vuotta – siinähan palataan sota-aikaan, vuoteen 1942. Stalin perusti uudelleen Moskovan yliopiston filosofisen tiedekunnan, joka oli lakkautettu vallankumouksen jälkeen. Varmaankin hieno hetki sodan äärimmilleen ruhjomassa maassa – ehkäpä hyvinkin juhlimisen arvoinen. Mutta mitä ”filosofisella rintamalla” itse asiassa oli noihin aikoihin meneillään? Tuolloin koko marxilais-leniniläisen filosofia, jota Heikki Mäki-Kulmala (2002) on osuvasti nimittänyt merkilliseksi kollaasiksi, oli saatu koottua valmiiksi. Tuoksi kummalliseksi dialektiikan lakien ja kategorioiden ikuisiksi järjestelmäksi, jota tuhannet ja miljoonatkin opiskelijat tankkasivat osana kaikkien alojen perusopintoja. Vuonna 1942 kaksikymmentäluvun mekanistit ja deborinilaiset idealistit oli murskattu kauan sitten, nyt käytiin uusien demonien kimppuun. Kohta olisi filosofian historiasta puhdistettu koko ulkomaalainen hapatus, Lomonosov esiintyisi dialektiikan suurena esitaistelijana ja energian säilymisen periaatteen keksijänä. Stalinin ohella Molotov, Zdanov ja Berija nousisivat Platonin, Aristoteleen tai Leibnitzin tasoiksi ajattelijoina. Edessä olisivat myös materialistisen dialektiikan nimissä tehdyt hyökkäykset porvarillisten tieteiden vääristelyjä vastaan. Tässä joutuisivat tuomituiksi ja tulilinjalle niin suhteellisuusteoria, deSaussuren kielitiede,

morganilainen genetiikka kuin omat kulttuuripsykologitkin, Vygotski tietysti ensimmäisenä. Filosofian historiassa ei taida olla montaakaan yhtä korskeaa käännettä. Mutta mitäpä näitä muistelemaan. Eikä kukaan muistakaan. Nyt eletään toista aikaa.

Imperiumi

- Olin vähällä joutua Tshetshenian sotaan, sanoo Jevgeni.
- Muuan ystäväni joutui, eikä hän ollut enää sama kaveri palatessaan.
- Aina on ollut sotaa. Minun isoisäni oli toisessa maailmansodassa, isälleni sattui Afganistanin sota, minun aikaani Tshetshenia.

Miksi Tshetshenian sota loppujen lopuksi syttyi? Christer Pursiaisen väitöskirjasta (1998) näkyy että hyviä selityksiä on kymmeniä: öljyvarat, kaasuputket, armeijan asema, Jeltsinin hallinnon sisäiset valtataistelut, sisäministeriön tai puolustusministeriön painostus ja niin edelleen. Peliteoreettisilla malleilla Pursiainen onnistuu näyttämään, miten sopimukseen perustuva tie olisi voinut olla niin venäläisten kuin tshetshenienkin etu. Muutamaksi vuodeksi kenraali Lebed onnistui löytämään rauhanomaisen kehityksen mahdollisuuden, kunnes sota syttyi uudelleen syksyllä 1999. Kummallista, että Venäjän yleinen mielipide oli ensimmäistä sotaa vastaan, mutta ehdoton enemmistö näyttää olleen toisen sodan kannalla.

Kun Venäjän suurvalta alkoi Pietari Suuren aikana kehittyä, maa oli melkein yhtämittaisessa sodassa Ruotsia ja Turkkiä vastaan. Venäjä laajeni ja vahvisti armeijaansa. Valtio ohjasi voimakkaasti niin talouden kehittymistä kuin ulkomaankaupan suuntaamistakin. Pietari Suuri perusti Pietarin kaupungin osana prosessia, joka tähtäsi Eurooppaan integroitumiseen ja läntisen kehitystason saavuttamiseen. Noista ajoista lähtien Venäjä laajeni jatkuvasti. Ennen Suomea ja Puolaa Venäjään liitettiin Georgia, ja nykyisen Azerbaidzanin ja Dagestanin alueet. Venäjä oli ollut jo 1700-luvun alussa pinta-alaltaan valtava, noin 14 miljoonaa neliökilometriä. Puolitoista vuosisataa myöhemmin alue oli jo 19 miljoonaa neliökilometriä ja väestöäkin jo 60 miljoonaa. Keski-Aasiassa Venäjä vakiinnutti asemansa Britannian kustannuksella 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kaukasiassa sodittiin vuoteen 1864, jolloin vastarinta saatiin tilapäisesti lannistettua. Groznyin kaupunki perustettiin turvaamaan näitä valloituksia.

Venäjä oli siis valtava imperiumi. Lokakuun vallankumouksessa bolshevikit ottivat haltuunsa koko tämän valtakunnan. Neuvostoliitto oli eräässä mielessä viimeinen suuri siirtomaavalta, jota toisen maailmansodan lopputulokset entisestään vahvistivat ja laajensivat. Imperiumi se oli täsmälleen Wallersteinin (1974) tarkoittamassa merkityksessä. Perustana oli sotilaallinen voima, eikä hegemonia taloudellisessa maailmanjärjestelmässä. Niin paljon kuin sosialismin maailmanjärjestelmästä puhuttiinkin, koko Neuvostoliiton ja SEV-maiden osuus maailmankaupasta oli suurimmillaan vain 13 prosenttiyksikköä. Neuvostoliitto oli Yhdysvaltojen haastaja vain sotilaallisesti, ei koskaan taloudellisesti. Sosialismin romahdus on samanaikaisesti merkinnyt viimeisen suuren siirtomaavallan hajoamista.

Jeltsinin aikana tuo hajoaminen oli jo johtamassa imperiumin asemesta lukemattomien kilpailevien ruhtinaskuntien syntymiseen (Kivinen & Pynnönniemi 2002). Valtataistelun tuoksinassa Jeltsin oli uskaltanut antamaan eräällä Tatarstanin vierailullaan alueille luvan ”ottaa niin paljon valtaa kuin haluatte”. Ja ne ottivat. Tatarstan ensimmäisenä alueet solmivat sopimuksia keskuksen kanssa, milloin miltäkin pohjalta. Vahvat energian tuotannon alueet saivat aikaan hyvät ”sopimukset”. Tatarstan sai luvan hallinnoida valtaosaa omia öljyvarojaan, sillä on oma perustuslaki ja lippu, eikä yleinen venäläinen asevelvollisuus ulotu sen alueelle. Heikommat alueet – kuten Karjala – olivat enemmän keskuksen määräysvallassa. Tämä kehitys itsenäisten ruhtinaskuntien muodostumiseen loppui kerta heitolla Putinin noustua valtaan. Saman tien aloitettiin sota myös kokonaan sopimusten ulkopuolelle ajautunutta ja täydellistä itsenäisyyttä vaativaa Tshetsheniaa vastaan. Imperiumi löi takaisin.

Venäjä ei kuitenkaan ole ollut perinteinen siirtomaavalta, joka olisi valloittanut alueita merten takaa. Paremminkin se on Yhdysvaltojen kaltainen ”frontier” kulttuuri, jossa sivilisaation alue jatkuvasti laajenee suhteessa ”toisten” asuttamaan villiin maailmaan. Venäjän sisäisessä muuttoliikkeessä 1500-luvulta viime vuosisadan alkuun noin 30 miljoonaa ihmistä muutti maan sisällä lähinnä harvaan asutuille ja maanomistusoloiltaan vapaammille valloitetuille alueille. Kuten Antti Helanterä ja Veli-Pekka Tynkkynen (2002, 21) huomauttavat, ilmiö on mittasuhteiltaan verrattavissa muuttoliikkeeseen Euroopasta Pohjois-Amerikkaan. Toiseuden pelko ja vihollisen haku (Heiskala) taisivatkin yhdistää kylmän sodan molempia osapuolia.

Venäjän talouden valtiojohtoisuus on siis sekin perua aina Pietari Suuren ajoilta. Yhtä vanha on ajatus Venäjän suurista luonnonrikkauksista. Äskettäin kuulin venäläisen akateemikon laskelman, kuinka Venäjä on periaatteessa 80 kertaa rikkaampi kuin Yhdysvallat, mitä raaka-ainevaroihin

tulee. Hän oli vakuuttunut siitä, että nimenomaan 1990-luvun transitio on merkinnyt tämän suunnattoman potentiaalin tuhlaamista. Luonnonvaroiltaan rikkaan imperiumin ja sosialistisen suunnitelmatalouden yhdistelmä ei kuitenkaan ollut mikään menestystarina. Kuten Antti Helanterä ja Veli-Pekka Tynkkynen ovat osoittaneet oivaltavassa teoksessaan *Maantieteelle Venäjä ei voi mitään*, Neuvostoliitossa kohdistettiin valtavat voimavarat itäisten ja pohjoisten alueiden valloittamiseen. Nyt tämän kehityksen kääntäminen vaatii jättimäistä rakennemuutosta. Samalla pitäisi päästä irti sellaisesta suunnitelmatalouden polkuriippuvuudesta, jossa ulkomaankaupan perusta on nimenomaan energiasektorissa. Lopulta pitäisi luoda edellytykset jälkiteolliselle yhteiskunnalle.

Dialogi

Menen työryhmään. Ensimmäiseksi joku esittelee tutkimustuloksia venäläisten suhtautumisesta yhteiskunnalliseen muutokseen. Luokituksessa on erotettu sopeutujat ja sopeutumattomat. Mitään kummempaa selitystä sille, miksi joku sopeutuu paremmin, ei näytä olevan tarjolla. Jotkut nyt vain on luotu etujoukoksi. Seuraavalla alustajalla on jo kokonaisvaltaisempi näkökulma. Hän alkaa matemaattisesti todistaa astrologian oikeellisuutta.

Väliin tulee puheenvuoro perinteisen dialektisen materialismin lakien ja kategorioiden merkityksestä. Sitä seuraa korrekti esitys etnometodologiasta. Mutta sitten haetaan taas suurta synteesiä: alustaja todistelee, että koska meillä Venäjällä on olemassa materialistinen traditio ja ortodoksinen kristillinen traditio, meidän on vain nähtävä niiden yhdistetty voima ja näytettävä suunta maailmalle. Myös seuraava alustaja on aidosti innoittunut: kaikki on peliä. Tiede on peliä, avioliitto on peliä, suru, politiikka ja yritysten toiminta, peliä kaikki tyynni. Muistelen tunnettua suomalaisen maisteri Laakson maksiimia: voitettiin tai hävittiin – kunhan hauskaa pidetään.

Vanha tuttavani brittiläinen politiikan tutkija Richard Sakwa luo vaihtoehtoista tulkintaa leniniläisestä politiikan teoriasta. Takanani istuva venäläinen tieteellisen kommunismin opettaja havahtuu:

-- Länsimaiset kelmit! Älkää uskoko ainuttakaan ulkomaalaista täällä. He ovat kaikki antikommunistisia petkuttajia!

Vilkaistessani ulos ikkunasta näen ilmestyksen. Pyryn keskeltä vaeltaa arvokkain askelin ilmielävä profeetta. Pitkä valkoinen parta ja maata viistävä kalotti ovat tinkimättömän puhtaat. Mies lähestyy

metsän suunnasta kongressipaikkaa hitaasti ja arvokkaasti. Tuokion kuluttua hän on jo meidän työryhmämme ovensuussa ja pyytää puheenvuoroa.

Mikään isä Zosima ei sittenkään ole kyseessä, pikemminkin tämä profeetta haiskahtaa jo eläessään, niin suoraviivaisen tuomion hän on valmis langettamaan.

-- Älkää lukeko mitään maallista kirjallisuutta. Kaikki politiikan teorian totuus on pyhässä Raamatussa.

Työryhmän organisaattorit ovat hieman hämmentyneitä. He yrittävät jollakin tavalla palauttaa mieliin, että filosofiassa pitäisi olla kysymys argumentaatiosta eikä vain uskosta. Mutta tieteellisen kommunismin opettaja minun takaani puolustaa profeettaa:

-- Me kuulemme teitä, isä!

Hieman Moskovan vierailuni jälkeen meille on tuleva vieraaksi joukko arvovaltaisia venäläisiä pedagogisten yliopistojen opettajia. He tulevat kertomaan, että kouluissa opetetaan ”kokonaisvaltaista maailmankatsomusta, jonka kulmakiviä ovat ortodoksinen usko, kansanomaisuus (*narodnost*) ja patriotismi”. Mitä sanoikaan Ivan Karamazovin suurinkvisiittori Jeesukselle? Minä lähetän sinut roviolle, sillä ainoa, mihin ihmiset voivat uskoa on ihme, salaisuus ja auktoriteetti. Vapautta ei kestä kukaan.

Auktoriteetti

Juhlan kohokohtia on ulkomaalaisten vieraiden huomaaminen. Kaikki tulevat mainituiksi arvokkain sanakääntein. Entisen imperiumin alueen yliopistot ovat hyvin edustettuina, Ukrainan ja Valko-Venäjän yliopistot, Keski-Aasia. Itäisestä Keski-Euroopasta ei ole juuri ketään. Länsimaiset osanottajat ovat sekalaista seurakuntaa, muutamia englantilaisia ja pohjoismaisia politiikan tutkijoita, joku eksentrisen amerikkalaisfilosofi, heidelbergiläisiä teologeja. Heidelbergiläisillä on erityinen rooli. Ensinnäkin suuri ateisti ja dialektiikan edelläkävijä Lomonosov on opiskellut aikoinaan juuri siellä. Mutta ei siinä kaikki: yhteistyö huipentuu siihen että heidelbergiläiset jakavat stipendejä teologian opiskelijoille ja opettajille. Heistä jälkimmäiset ovat tieteellisen ateismin opetuksen veteraaneja.

Keitä me oikeastaan olemme, me ulkomaalaiset ja kutsutut? Olemmeko me taas ”suurella marssilla” jonnekin, kuten Milan Kundera ironisoi taannoista lännen vasemmistosivistyneistöä. Oli niin mukavaa kirjallisten töiden välissä päästä ulos pölyisistä kirjastoista ja luentosaleista

mielenosoitusmarssien tuuleen ja tavallisten ihmisten keskuuteen. Olemmeko jälleen luomassa näennäistä kieltä, joka itse asiassa peittää todellisia kehityskulkuja. Puhummeko transitiosta, kun meidän pitäisi puhua yhteiskunnan disintegraatiosta? Odotammeko keskiluokan muodostumista, kun neuvostokaudelta periytyvän keskiluokan valtaresurssit ja asema ovat romahtaneet?

Juhla jatkuu ennen kuin keksin vastausta kysymykseeni. On kotimaisten tervehdysten vuoro. Ensimmäisen tervehdyksen esittää parlamentin puhemiehen edustaja, sitten lavalle kannetaan ikoni, joka jää tiedekunnan dekaanin viereen, kahden nuoren tytön ja pojan seistessä kunniavartiossa sen kahden puolen. Luetaan Moskovan patriarkan tervehdys. Sen jälkeen sama lukija tulee ikonin eteen uudelleen ja lukee toisen tervehdyksen. Sen on lähettänyt kommunistisen puolueen puheenjohtaja Gennadi Zuganov.

Kaikkien tervehdysten jälkeen koittaa varsinainen huippukohta. Koko Sali kajahtaa ja kohahtaa, kun kuulutetaan:

-- Ja nyt hyvät naiset ja herrat, parlamentaarikko, parlamenttiryhmän puheenjohtaja, Filosofian tohtori Vladimir Volfovitsh Zhirinovski!

Zhirinovski hyppää lavalle riuskoin askelin. Hän halailee tiedekunnan dekaania. Tämä julistaa, että Vladimir Volfovitsh on yliopiston ja tiedekunnan paras liittolainen duumassa. Zhirinovski vahvistaa sanoneensa parlamentissa monta kertaa, että MGU:lle on annettava kaikki rahat. Kaikki, mitä se kehtaa pyytää. Sitten Zhirinovski kehittelee puhetta. Siinä edetään kohti imperiumin taannoisia rajoja ja niiden ylikin.

Juhlapuheiden ja tervehdysten jälkeen päästään tietysti kunnon pitoihin. Pöydät notkuvat sortimenttejä ja vodkapulloja. Minulle esitellään henkilö, jota kollega luonnehtii Venäjän johtavaksi geopolitiittiseksi ajattelijaksi. Kun tälle mainitaan, että olen Suomesta, hän kääntyy valtiomiehen ottein puoleeni ja sanoo ystävällisesti:

--Suomi on erinomainen Venäjän valtakunnan subjekti.

Esittelijä kiirehtii kuitenkin lisäämään:

-- Niin, niin, oli aikoinaan!

Transitio

Isossa salissa puhuu sosiologisen tiedekunnan dekaani Dobrenkov. Muistan tavanneeni hänet muutama vuosi sitten. Intoilin jotakin yhteistyön mahdollisuuksista ja kansainvälisistä projekteista, kun Dobrenkov totesi:

-- Meillä ei ole mitään kiirettä yhteistyöhön. Meidän sosiologiamme on korkeammalla tasolla kuin Amerikassa.

Tällä kertaa Dobrenkovilla on kuitenkin järkyttävää kerrottavaa. Hänen kaksikymmentävuotias tyttärensä on surmattu. Tytär oli ollut poikaystävänsä kanssa tämän isoisän autossa. Isoisä sattui olemaan Lukoilin, yhden maailman suurimman öljy-yhtiön johtajia. Murha ei silti ole kosto tai firman sisäistä valtataistelua, vaan motiivina on ollut pelkkä raha, hieno auto ja sen varusteet. Dobrenkov puhuu kaduilla vallitsevasta sisällissodasta. Hän viittaa väkivaltaisten kuolemien määrään, joka on 33 sataatuhatta asukasta kohden, maailman huippuluokkaa. Muistan sympaattisen ruotsalaisen taloustieteilijän, joka oli innoissaan Venäjän talouden kasvusta.

-- Vain pari pientä instituutioiden toimintaan liittyvää ongelmaa, niin transitio lähtee todella vauhtiin, lähinnä pankkisektori ja oikeuslaitos.

Dobrenkov vaatii kuolemantuomiota takaisin. Jeltsinhän jäädytti Euroopan unionin vaatimuksesta kuolemantuomioiden toimeenpanon. Dobrenkov vetoaa mielipidetiedustelujen tuloksiin: yli kaksi kolmasosaa venäläisistä kannattaa kuolemantuomiota. Konferenssin käytävillä aletaankin kerätä adressia kuolemantuomion palauttamiseksi.

”Pitää aina olla valmiina mihin tahansa” tiivistävät Olga Shevchenkon (2002) haastateltavat arkipäivän kokemuksensa transitioista. Säästöt voivat haihtua taivaan tuuliin, voucherit voivat osoittautua arvottomiksi, kaupassa voidaan pettää, ainakin siihen on oltava aina valmiina. Rahana oleva omaisuus on tarvittaessa nopeasti vaihdettava autoon tai muihin kestokulutustavaroihin. Asunnon omistus on suojattava ”ulkopuolelta” tulevia interventioita vastaan. Autoa varten on rakennettava tilapäisiä autotalleja (*rakashi*). Taloudellisen epävarmuuden ohella on syytä pelätä rikollisuutta, huonosti toimivia koneita ja laitteita, uudenlaisia sairauksia. Viranomaisilta ei juuri ole apua luvassa. Moskovalaisten into kääntyä paikallisten poliittisten elinten puoleen on korkeintaan neljäsosa siitäkään, mitä se oli neuvostoaikana (Colton 1995). Kun viranomaisiin ja instituutioihin ylipäättään ei voi luottaa, henkilökohtaisten verkostojen, ystävien ja perheen merkitys korostuu entisestään. Neuvostoaikana yksityistyminen oli reagointia uhkaavaan laajempaan yhteiskunnalliseen todellisuuteen, joka viime kädessä oli poliittista (Kivinen 2002a). Transition

epävarmuus on toisenlaista, mutta vahvistaa perheen ja verkostojen piiriin vetäytymistä entisestään. Samalla kulutus ja erityisesti kestokulutustavarat luovat arkeen jonkinlaista jatkuvuutta.

Tulolennolla olen koneessa joutunut istumaan väärälle paikalle, koska minun paikkani – ja myös viereisen – on varannut, takamuksensa kiistattomuudella, tukeva venäläismies. Tämä kailottaa kovalla äänellä:

-- Katsokaa, minkälaisia ihmisiä! Eivät istu edes omilla paikoillaan! Olisi pitänyt lentää Finnairilla! Yöllä luulen olevani uudelleen Aeroflotin lennolla, mutta kun säpsähdän hereille huomaan, että lentoon onkin lähdössä vain vanha kunnon neuvostoaikainen jääkaappi. Sen koneisto käynnistyy aika ajoin valtavalla räminällä ja rynkytyksellä. Kelpo neuvostokansalainen sai aikoinaan nähdä kovasti vaivaa saadakseen ylipäättään hankituksi moisen ylellisyyden. Ostoksen tekemiseen piti panna liikkeelle kokonainen sukulaisten ja tuttavien verkosto. Nyt vaivalla hankituista kestokulutustavaroista, televisioista tai jääkaapeista ei hennota luopua. Niitä käytetään pöytinä tai kirjahyllynä. Monella moskovalaisella tai pietarilaisella parvekkeella könöttää neuvostoaikainen jääkaappi ikään kuin kaiken varalta. Uusien tavaroiden hankkimiseen liittyy huolellisia rituaaleja ja valmisteluja, tuotteiden vertailuja, keskustelua tuttavien kanssa, useita kaupassa käyntejä, hartaita puheita.

Kulutus on yksi tapa selviytyä tilanteesta, jossa ihmisten omaksuma habitus ei enää vastaa todellisia elämän edellytyksiä (hysteresis of habitus, Bourdieu 1977) . Olemassa olleen sosialismin vakaus ja suhteellinen tasa-arvoisuus merkitsi myös jatkuvuutta ja omanlaistaan elämisen varmuutta. Tietynlaiset taidot elämän järjestämiseksi tai junailmiseksi kantoivat hedelmää. Yrittäminen ja riskinotto eivät erityisesti kuuluneet sellaiseen selviämiseen tai menestykseen. Nykyisin pitäisi ottaa toisenlaisia riskejä ja harjoittaa toisenlaista yritteliäisyyttä. Entiset ansiot ovat käyneet hyödyttömiksi. Tämä ei ole ongelma vain niille, jotka eivät menesty. Myös pärjääville saavutukset näyttävät satunnaisilta, odottamattomilta ja ansaitsemattomilta. Tässä mielessä kohtalainen hyvinvointikaan ei anna varmuutta asioiden jatkuvuudesta. On oltava valmiina kaikkeen ja erilaisiin ongelmiin pitäisi aina olla useampia ratkaisuja ja strategioita. Institutionaalisista puitteista ei ole varmuutta.

Monttu

Andrei Platonov (suomeksi 1989) kirjoitti aikoinaan 1920-luvulla sosialismin rakennustyömaasta, joka jäi pelkäksi montuksi. Itse taloa ei koskaan saatu aikaiseksi. Ironista on, että nyt kurkistellemme jo postsosialismin kuoppaan. Transitiioon liittyvät utooppiset toiveet karkaavat yhä kauemmas. Kuoppa näkyy aivan kirjaimellisesti kaikkien transitiomaiden taloudellisissa kasvukäyrissä. Lyhimmillään pudotus oli Puolassa, jossa se kesti vain kaksi vuotta. Ankarin romahdus oli Ukrainassa ja Venäjällä, joiden etukäteen piti olla vauraimpia (Worldbank 2001). Ukrainassa tultiin alaspäin täydet kymmenen vuotta. Venäjän talous kääntyi vuoden 1998 kertakaikkisen romahduksen jälkeen kasvuun, joka edelleen jatkuu.

Talouden kasvuluvut eivät kuitenkaan kerro laajoista ei-tarkoitetuista rakennepiirteistä. Köyhyyden määrä transitiomaissa on absoluuttisina lukuina kasvanut kymmenkertaiseksi noin neljästätoista miljoonasta yli 140 miljoonaan (World Bank 2000). Venäjällä noin kolmannes väestöstä on köyhyysrajan alapuolella. Köyhyyden lisääntyminen on johtunut sekä maan kansantuotteen pudotuksesta että lisääntyvästä eriarvoisuudesta (Shorrocks & Kolenikov 2001). Eriarvoisuus on kasvanut latinalaisen Amerikan tasolle, joka on maailman huippuluokkaa.

Kai Nieminen huomauttaa Brechtille, että tämän päivän voittajat ovat myös huomispäivän voittajia. Venäjällä nomenklatura on muuttunut kleptoklaturaksi kaapattuaan suunnattomat valtion yhtiöt omaksi omaisuudekseen. Mutta eilispäivän voitettujen rinnalle näyttää tulevan yhä lisää voitettuja. Sosiaalista liikkuvuutta koskevat empiiriset tulokset ovat varsin dramaattisia (Hout 2002).. Ilmeisesti ensimmäistä kertaa teollistuneiden maiden historiassa nimenomaan alaspäin suuntautuva sosiaalinen liikkuvuus on Venäjällä kasvanut voimakkaasti.

Voidaanko nyt sanoa, että monttuun ovat nousemassa uudenlaisten kapitalististen talouksien perustukset? Maailmanpankki (World Bank 2002) tekee selvän eron toisaalta itäisen Keski-Euroopan maiden ja Baltian, toisaalta taas muun entisen Neuvostoliiton alueen välillä. Edellisissä voidaan nähdä talouden kasvua, rahatalouden vakiintumista, oikeusjärjestelmän lujittumista ja lopulta taloudellisen rakenteen monipuolistumista ja yrittäjyyden kehittymistä. Sen sijaan Venäjän kehitystä on leimannut eräänlainen virtuaalitalous, jossa vaihtokauppa ja luontaistalous kukoistavat. Talous näyttää myös pahasti rikollisuuden läpäisemältä ja valta-asetat ovat voimakkaiden oligarkkien hallussa. Nämä kontrolloivat niin luonnonresursseja, pankkeja kuin mediaakin. Pienten ja keskisuurten yritysten rooli on vähäinen. Uudistusten pysähtymistä ja epäjohtonmukaisuutta

selittääkin Maailmanpankin raportin mukaan oligarkkien valta-asema. Toisaalta valtion työläisillä ei ole intressejä minkäänlaiseen uudistusten jatkamiseen.

Maailmanpankin neoklassiset taloustieteilijät näyttävät yhtäkkiä turvautuvan selityksessään hyvin marxilaisilta kalskahtaviin luokkaintresseihin. On kuitenkin varsin ongelmallista ajatella, että oligarkkien edut olisivat jollakin tavalla pysyvästi muotoutuneet toimivan markkinatalouden vastaisiksi (ks. Åslund 1999 tulojen ja etujen tilannekohtaisuudesta). Vielä pulmallisempaa on vierittää syytä valtion työläisten muutosvastarinnalle. Valtaosa venäläisistä palkkatyöläisistä työskentelee jo yksityisellä sektorilla. Valtion työläiset eivät ole enemmistö. Ei ole mitään syytä olettaa, että heillä olisi jollakin tavoin kiteytynyt tai organisoitunut intressi. Tällaisen edun suuntautuminen markkinataloutta vahvistavien uudistusten vastaisesti kuulostaa vähintään yhtä kaukaa haetulta kuin taannoiset marxilaiset oletukset työväenluokan intressistä sosialismiin (Wright 1978).

Kilpaileva selitys vierittää vaikeuksien syyn itse neoklassisten taloustieteilijöiden markkinaautopismille, jonka perusteet ovat 1800-luvun kapitalismissa eivätkä suinkaan nykyaikaisissa sekatalouksissa (Burawoy 2002). Voi kuitenkin olla niin, että neoklassisen teorian syyttäminen transition vaikeuksista on liian suoraviivaista. Yhtä lailla harhaanjohtavaa, kuin kuvitelma siitä, että olemassa ollut sosialismi oli jonkinlainen suora operationalisointi marxilaisesta teoriasta. Ehkä meidän tulisikin etsiä transition liittyviä perustavia kulttuurisia koodeja samalla tavoin kuin bolshevikkien ajan institutionaalinen rakenne voidaan jäljittää työväenliikkeen suureen yhteiskunnalliseen kertomukseen (Kivinen 1998). Sosialismi tai markkinatalous eivät tästä näkökulmasta näytäkään vain järjestelmiltä tai rakenteilta. Pikemminkin niiden institutionaalinen kokonaisuus voidaan ymmärtää yhteiskunnallisten projektien tarkoitetuiksi ja ei-tarkoitetuiksi tuloksiksi. On olemassa merkkejä siitä, että transition ei-tarkoitettut tulokset muuttuvat tabuiksi samaan tapaan kuin sosialismissa kävi. Tämän purkamisessa kriittisellä sosiologialla riittää tehtävää. Samalla kriittisen tradition olisi kuitenkin uskallettava kurkistaa myös omiin kulttuurisiin juuriinsa. Sieltä saattaa löytyä jyrkästi kahtiajakautunut maailmankuva, joka on venäläisen kulttuurin peruja.

Musta Volga ja Blom

Oman yhteiskunnan erityinen kehitys ei häiritse filosofisen tiedekunnan juhlaa sen enempää kuin dialektisen materialismin varjokaan. Konferenssi alkaa olla loppuillaan. On aika heittää hyvästit kollegoille. Isännät lykkäävät vielä mukaan tukun papereita. Ne osoittavat, missä olen ollut nämä päivät. Papereihin on nähty paljon vaivaa ja ne ovat täynnä pyöreitä leimoja. En saa sanotuksi, ettei niitä ole rajalla tarvittu enää kymmeneen vuoteen. Kömmin tyytyväisenä minulle varattuun suuren mustaan Volgaan. Kun Volga kiihdyttää moottoritiellä kohti Sheremetevon lentokenttää, takapenkin kriittisen sosiologin elämä ei ole hassumpaa. Ei ollut aikoinaan hullumpi ajatus kirjoittaa Raimo Blomille ja tarjoutua *Vertailevan luokkarakenne ja luokkatietoisuus* -projektin siviilipalvelusmieheksi. Kun kriisi tulee, palaan palveluspaikkaani.

VIITTEET

Bourdieu, P.: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press. Cambridge and New York 1977.

Burawoy, M.: *Neoclassical Sociology: From the End of Communism to the End of Classes*. *AJS* Volume 106 Number 4 (January 2001), 1099-1120.

Colton, T.: *Moscow: Governing the Socialist Metropolis*. Cambridge. Belknap Press 1995.

Dostojevski, F.: *Karamazovin veljekset*.

Helanterä A. & Tynkkynen V.-P.: *Maantieteelle Venäjä ei voi mitään*. Gummerrus. Jyväskylä 2002.

Hout, M.: *Social Mobility in Russia*. Paper presented at the XV World Congress of Sociology. Working Group on Social Stratification. Brisbane, Australia 7-13 July 2002.

Kivinen M. & Pynnönniemi K.(ed.): *Beyond the Garden Ring. Dimensions of Russian Regionalism*. Kikimora Publications, Helsinki 2002 (a)

Kivinen, M.: Progress and Chaos. Russia as a Challenge for Sociological Imagination. Helsinki. Kikumora Publications, Helsinki 2002.(b)

Kivinen, M.: Classes in the Making? The Russian Social Structure in Transition. Paper presented at the XV World Congress of Sociology. Symposium I: Inequality and Exclusion. Session 2: Areas of Inequality and Exclusion. Brisbane, Australia 7-13 July 2002.

Kivinen, M.: Sosiologia ja Venäjä. Tammi, Helsinki 1998.

Kundera, M.: Olemassaolon sietämätön keveys.

Mäki-Kulmala, H.: Väitöskirjan käsikirjoitus 2002.

Nieminen, K.:

Platonov, A.: Monttu, Juveniilimeri. Helsinki 1989.

Pursiainen, C.: Beyond Sovietology. International Relations Theory and the Study of Soviet/Russian Foreign and Security Policy. Helsinki. The Finnish Institute for International Affairs 1998.

Shevchenko, O.: 'Between the Holes': Emerging Identities and Hybrid Patterns of Consumption in Post-Socialist Russia. Europe – Asia Studies vol. 54, n:o 6, (September 2002).

Shorrocks, A. & Kolenikov, S.: Poverty Trends in Russia during the Transition. World Institute for Development Research. Helsinki 2001.

Wallerstein, I.: The Modern World System. Academic Press, New York 1974.

Wright, E.O.: Class, Crisis and the State. London. New Left Books 1978.

World Bank: Making Transition Work for Everyone. Poverty and Inequality in Europe and Central Asia. Washington D.C. 2000.

World Bank: Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. Washington D.C. 2002.

Åslund, A.: Why Has Russia's Economic Transformation Been So Arduous? Paper presented at the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington D.C.; April 28-30,1999.